

TOPLUMSAL KÜRT GRUPLARINDAN ZAZALARA GENEL BİR BAKIŞ

Roşan Lez gîn

Toplumsal Kürd guruplarından Zazalar, yöreden yöreye kendilerini **Kırd**, **Kırmanc**, **Dımılı/Dumbılı** ve **Zaza** olarak, konuştuıkları dili de **Kırdki**, **Kırmancı**, **Dımilki** ve **Zazaki** olarak adlandırmaktalar. Kürtçenin diğer lehçelerine nazaran kadim dillerin özelliklerini kendinde daha çok koruyagelen bu lehçe, en geç yazılı alanda kullanılan Kürtçe lehçesidir.

Bu makalede andığım bu Kürt toplumsal grubu ve konuştuıkları lehçeyle ilgili kısaca genel bilgiler sunmaya çalışacağım.

Coğrafya ve Nüfus

Kırd/Kırmanc/Dımili yada **Zaza Kürtleri**, Kuzey Kürdistan'ın Türkiye idari sınırları içerisinde bulunan 12 vilayetinde meskun durlar. Bu vilayetler şunlardır:

- 1) Adıyaman (Semsûr) ilinin Gerger (Aldûş) ilçesinde,
- 2) Bingöl (Çewlîg) ili ve Adaklı (Azarpêrt), Genç (Dara Hênî), Karlıova (Kanîreş), Kiğı, (Gêxî), Solhan (Bonglan), Yayladere (Xorxol) ve Yedisu (Çêrme) ilçelerinde,
- 3) Bitlis (Bilîs) ilinin Mutki (Motkan) ilçesinde,
- 4) Diyarbakır (Diyarbakir) ilinin Çermik (Çêrmûge), Çınar (Xana Axpâr), Çüngüş (Şankûş), Dicle (Pîran) Eğil (Gêl), Ergani (Erxenî), Hani (Hênî), Hazro (Hezro), Kocaköy (Karaz), Kulp (Pasûr) ve Lice (Licê) ilçelerinde,
- 4) Elazığ (Xarpêt) ili ve Karakoçan (Depe), Maden (Maden), Arıcak (Mîyaran), Palu (Pali), Kovancılar (Qowancîyan), Sivrice (Sîv-

---

* Bu makale 02 Aralık 2009, Çarşamba, 09:02 tarihinde *Zazaki.Net* sitesinde yayınlanmıştır.

Ulaşım linki: <http://www.zazaki.net/haber/toplumsal-kurt-gruplarindan-zazalara-genel-bir-bakis-291.htm>

rîce) ve Alacakaya (Xulaman) ilçelerinde,

5) Erzincan (Erzingan) ilinin Çayırılı (Mose), İliç (Îlîç), Kemah (Kemax) ve Tercan (Têrcan) ilçelerinde,

6) Erzurum (Erzirom) ilinin Aşkale (Aşqe), Çat (Çad), Pasinler (Hesenqe) ve Hınıs (Xinûs) ilçelerinde,

7) Muş (Mûş) ilinin Varto (Gimgim) ilçesinde,

9) Siirt (Sêrt) ilinin Baykan (Hewêla) ilçesinde,

10) Sivas (Sêwas) ilinin Kangal (Qengal), Zara (Zara), Ulaş (Ulaş), İmranlı (Çît) ve Divriği (Dîvrîgî) ilçelerinde,

11) Şanlıurfa (Ruha) ilinin Siverek (Sêwregi) ilçesinde,

12) Tunceli (Dêrsim) ili Çemişgezek (Çemişgezek), Hozat (Xozat), Mazgirt (Mazgêrd), Nazimiye (Qisle), Ovacık (Pulur), Pertek (Pêrtage), Pülümür (Pilemurîye) ilçelerinde meskundurlar.¹

Bu vilayetlerin bazılarında, örneğin Bingöl, Elazığ ve Tunceli'de çoğunlukta, diğer kimi vilayetlerde ise, birkaç ilçede veya küçük bir bölgede oturmaktalar.²

Bu vilayetlerin dışında, Malatya ilinin Pütürge (Putirge) ve Arapgir (Erebğîr) ilçelerinde, Kayseri ilinin Sarız ilçesinde, Gümüşhane ve Aksaray'ın bazı köylerinde, Ardahan ilinin Göle (Golan) ilçesinin kimi köylerinde de oturmaktalar.³

---

¹ Malmîsanij, *Kird, Kirmanc, Dımili veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, s. 3-4

- Malmîsanij, "Destpêka Edebîyata Kirmancî (Zazakî)", *Gotarên Konferansa Edebîyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê*, İstanbul, 2004, s. 39-43

- Çem, Munzur, *Kırmança (Zazaca) Konuşan Kürtler Ve 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerinde Roller*, <http://www.gelawej.org/pdf/DirenislerdeKirmanc%5B1%5D.pdf>

² Malmîsanij, *Kird, Kirmanc, Dımili veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, s. 4

- Çem, Munzur, *Kırmança (Zazaca) Konuşan Kürtler Ve 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerinde Roller*, <http://www.gelawej.org/pdf/DirenislerdeKirmanc%5B1%5D.pdf>

³ Çem, Munzur, *Kırmança (Zazaca) Konuşan Kürtler Ve 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerinde Roller*, <http://www.gelawej.org/pdf/DirenislerdeKirmanc%5B1%5D.pdf>

- Alakom, Rohat, *Du gundên ku li Qersê bi dimilkî diaxifin*, http://www.netkurd.com/gotar_bixwine.asp?id=1749&yazid=173

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Türkiye'de Kürt kimliği ve Kürtlere ait her şey yasaklı olduğundan Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin nüfusu hakkında elimizde resmi veya somut herhangi bir rakam olmadığı gibi bu grubun nüfusu hakkında da resmi veya somut bir rakam yoktur. Ancak kimi araştırmacılar tarafından üç, üç buçuk milyon civarında bir nüfusa sahip oldukları tahmin edilmektedir.⁴ Bu, yaklaşık olarak, Türkiye idari sınırları içerisinde yaşayan Kürt nüfusunun dörtte veya beşte birine yakın bir rakam olmalı.

Milliyet Açısından

Esas olarak kendini “Kırd” yada “Kırmanc” olarak adlandıran bu grubun hemen hemen bütün ileri gelenleri, başlangıçtan günümüze kadar yaşanan tüm milliyetçi Kürt hareketlerinde yer almış. Önde gelen bütün Kürt başkaldırı ve direnişlerinde, örneğin, Bitlis Mela Selîm Efendî Kalkışması'nda (1914), Koçgiri Hareketi'nde (1920), Cîbranlı Miralay Xalit Beg liderliğindeki Azadî Örgütü'nün hazırladığı daha sonra Şeyh Said liderliğinde gelişen Büyük Kürt Kalkışması'nda (1925), Seyid Rıza liderliğindeki Dêrsim Direnişi'nde (1937-1938) Zaza Kürtleri diye andığımız bu Kürt grubunun çoğunluğu katılmıştır. Bu hareketlerin amacı bir Kürt devletinin kurulması, yani Kürdistan'ın bağımsızlığını elde etmektir.

20. Yüzyıl başlarında gelişen ilk modern Kürt Milliyetçiliğinde bu gruba ait aydınların rolü çok büyüktür. Diyarbakır ili Lice ilçesi Zengesor (Türkçeleştirilmiş adı: Akçabudak) köyünden olan yayıncı, yazar ve siyasetçi **Kurdizade Ahmed Ramiz**, Bidlis ili Motkan ilçesinden olan dilbilimci, yazar ve siyasetçi, ilk Kürtçe alfabeyi hazırlayan **Xelîl Xeyalî**, Elazığ ili Maden ilçesinden siyasetçi **Dr. Nafiz**, yazar ve siyasetçi **Nuredîn Zaza**, yine Siverek ilçesinden ünlü Kürt

---

⁴ Çem, Munzur, Kırmancı (Zazaca) Konuşan Kürtler Ve 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerinde Roller, <http://www.gelawej.org/pdf/DirenislerdeKirmanc%5B1%5D.pdf>

siyasetçileri **Mustafa Remzi Bucak, Faik Abik Bucak, Necmettin Büyükkaya**, Tunceli ili Nazimiye ilçesinden **Dr. Şivan** (Sait Kırmızıtoprak), Bingöld'den **Said Elçi** ilk akla gelen şahsiyetlerdir. **Mela Selim Efendi, Seyid Rıza, Faik Abik Bucak, Dr. Şivan** ve **Said Elçi** gibi şahsiyetler Kürt milli hareketlerinde liderlik derecesinde yer almışlar. Yine, 20. Yüzyılın son çeyreğinden şimdiye kadar devam eden Kürt Ulusal Mücadelesi'nde, adını andığımız bu gruba ait olan Kürtlerin hemen-hemen tümü aktif bir şekilde yer almaktadır.

Günümüz dahil tarihin hiç bir döneminde Türk, Arap ve Fars gibi komşu milletlerin aydınları, resmi kurumları ve hükümetleri Zazaları Kürtlerden ayrı olarak adlandırdıkları görülmuş veya duyulmuş değildir. Lehçelerdeki farklılıklara vurgu yapılmasına rağmen, **Kurmanc, Zaza, Soran, Goran** ve **Lur** gruplarını toplu bir şekilde **Kürt** olarak, tüm lehçelerini de **Kürtçe** olarak tanımlamış ve adlandırmışlar. Bütün bu grupların yaşadığı coğrafyaya da **Kürdistan** denilmiştir. Ve yine, tarihin bilinen en eski dönemlerinden bu yana Kürdistan'da veya Kürtler arasında çeşitli amaçlarla çalışmalar yapan farklı milletlere ait vakanüvis, seyyah, şarkiyatçı, araştırmacı veya tarihçiler de Kurmanc, Zaza, Soran, Goran ve Lur gruplarının tümünü **Kürt**, konuştukları tüm ağız, şive ve lehçeleri **Kürtçe**, üzerinde yaşadıkları toprak parçasını da **Kürdistan** olarak adlandırmışlar.

Ancak son 15-20 yıllık dönemde, sayıları çok az da olsa, marjinal bir olgu şeklinde, bu gruba ait kimi şahıslar "Biz Kürt değiliz" diyerek kendilerini sadece "Zaza" olarak adlandırarak bu yönde kimi faaliyetler yürütmekteler.**

** Bir toplumsal Kürt grubu olan Zazalardan kimi şahısların son yıllarda kendilerini Kürt saymamasının en önemli nedeni, Türk Devleti'nin, Kürt politikası çerçevesinde kimi manipülasyonlar yaparak Kürtler arasında ayrılıklar çıkarma umuduyla Kürtlerin ulusal maneviyatını kırma çabalarıdır. Zazacılık yapan kimi kişilerin aşırı Türk milliyetçi çevreleriyle yakın temasta olmaları, bu kesimler tarafından bu konuda teşvik edilmeleri, ayrıca, bu çabaları yürütenlerin tezlerinde devleti kollayan ama

Lehçenin Adları

Başta da belirttiğimiz gibi bu Kürtçe lehçesi dört değişik isimle adlandırılmaktadır:

Kürtlük mücadelesine yönelik saldırgan tutumları bu kuşkuyu güçlendirmektedir. Öte yandan, bizzat devletin üst düzey yetkililerinin de kimi resmi konuşmalarında Kürt ve Zaza ayırımını vurgulayan söylemlerde bulunmaları, devletin Zazacılığı teşvik ettiği izlenimi kuşkunun ötesine geçmektedir.

İkinci bir neden ise, Kürtçe lehçelerinin yazılı alanda kullanılması ve Kürt siyasal bilincinin gelişmesiyle beraber, Kurmanc Kürtlerinden kimi yazar ve siyasetçiler Kürtçeden söz ederken sadece Kurmancî lehçesini kastediyor gibi görünmeleri, Zazakî lehçesi için bir öteleme durumunu getiriyor izlenimini vermektedir. Halbuki, aynı kişilere “Kürtler kimdir” veya “Kürtçe nedir” diye sorulsa, en başta Zaza Kürtleri ve Zazakî Kürtçesini sayarlar. Aslında bu terminolojik karışıklığın, bir yönüyle, lehçelerin varlığından ve her bir lehçenin bir çok isimle adlandırılmasından da kaynaklanmaktadır. Bir de Kürtler, henüz yeni yeni kendilerini; farklı gruplarını, lehçelerini, ulusal özelliklerini tanımaktalar. Fakat şimdiki durum ne olursa olsun, tarihsel süreç açısından, hiçbir yerde böyle bir ayrı adlandırma yoktur, yani ayrı ayrı “Kürt” ve “Zaza” adlandırılmasının hiç bir izine rastlanmamaktadır. Zaten Zazacılık yapan kişilerin, Devletin Kürt politikası çerçevesinde düşünce üretenlerin bu konuda hiçbir tez sunamamış olmaları, iddialarının ne kadar yapay olduğunu ispatlıyor. Çok yüzeysel bilgilerle, aslında daha çok tahriflerle, öne sürdükleri yegane neden, dildeki mevcut deforme olmuş çeşitli ağızlara ait sözcük yapılarındaki farklılığın öne sürülmesinden öteye gidilemiyor.

Aslında, bunlara bir iki psikolojik faktör daha eklenebilir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması sosyalist devrim yapma hayallerinin de sonu oldu. 1990'lı yılların sonuna doğru Bağımsız [Sosyalist] Kürdistan hayallerinde de bir savrulma/kırılma durumu yaşandı. Uğrunda bunca mücadele ettiği davasının sonuna gelen, inancını yitiren kimi kadrolar kendilerini avutan tartışabilecekleri yeni tezlere ihtiyaç duydu. Öte yandan, bu dönemlerde aşırı Türk milliyetçiliği de tavan yaptı. Boşlukta kalan militanın bundan etkilenmemesi, nispet etmemesi kaçınılmazdır. Kürtleri ve Kürtçeyi bir bütün olarak pek tanımadığından, ait olduğu ulusal yapıyı az buçuk tanıdığı bölgesi ve lehçesiyle sınırlandırmak durumunda kalan kimi sol militanlar, bilimsel delillerle temellendirilen bir iddia olarak değil de hissi olarak bir nevi propaganda şeklinde “Zazacılık” yada “Dêrsimcilik” yapmaya başladı. “Dêrsimcilik” akımında inanç faktörü de rol oynamaktadır.

Türk devleti, akla gelebilecek her türlü aracı kullanarak bütün kurumlarıyla Kürtleri süreklî ezmektedir. Bir de Türk egemen ulusu, devletle paralel bir şekilde sanat ve edebiyat yoluyla, basın-yayın araçları yoluyla ve direkt olarak Kürtleri ve Kürtlüğü aşağılamaktadır. İşte, “Ben Kürt değilim, Zazayım” yada “Ben Kürt değilim, Al-eviyim” söylemlerinin altında bir savunma refleksi şeklinde psikolojik olarak bunca ağır baskıdan sıyrılmaya faktörü de vardır denilebilir.

1. Kirdkî
2. Kirmanckî
3. Dimilkî/Dimilî
4. Zazakî

Bingöl ili ve ilçelerinde, Diyarbakır'ın kuzey ilçelerinde yaşayan bu gruba ait Kürtler kendilerini **Kird**, konuştuıkları lehçeyi de **Kirdki** olarak adlandırıyor. Örneğin, 1899'da Diyarbakır'de Litografya Matbaasında resmi ruhsatla yayımlanan **Mewlûdê Kirdî** (Kürtçe Mevlût) adlı eserinde Zaza Kürtlerinden olan zamanın Lice müftüsü Ehmedê Xasî, bu lehçeyi **Kirdi** olarak adlandırmaktadır.⁵

Dêrsim bölgesi, Erzincan ve Muş ilinin Varto ilçesinde oturan Alevi inancına mensup olanların çoğunluğu kendilerini **Kirmanc**, konuştuıkları lehçeyi de **Kirmancki** olarak adlandırmaktadır. Diyarbakır'ın Çermik (Çêrmûge) ilçesi, Urfa (Ruha) ilinin Siverek (Sêw-regi) ilçesi ve Adıyaman (Semsûr) ilinin Gerger (Aldûş) ilçesinde meskun olanlar da kendilerini **Dimilî**, konuştuıkları lehçeyi de **Dimilki** yada **Dimilî** olarak adlandırmaktalar. Elazığ (Xarpêt) ili ve çevresi de kendilerini **Zaza**, konuştuıkları lehçeyi de **Zazaki** olarak adlandırmaktalar.⁶

Lehçeyi standartlaştırma çalışmaları çerçevesinde bu grup için "**Kirmanc**", konuştuıkları lehçe için de "**Kirmancki**" adı tercih edilmiştir.⁷ Ancak **Kird**, **Dimilî** ve **Zaza** adları da kullanılmaktadır. Bunlardan **Zaza** sözcüğü melodik olduğundan ve akılda daha kolay

---

⁵Ehmedê Xasî, **Mewlûdê Nebî**, Litografya Matbaası, Diyarbakır, 1899

⁶Malmîsanij, *Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996

- Malmîsanij, "Destpêka Edebîyata Kirmanckî (Zazakî)", *Gotarên Konferansa Edebîyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, 2004, s. 39-43

- Çem, Munzur, Kirmança (Zazaca) Konuşan Kürtler Ve 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerinde Rollerini, <http://www.gelawej.org/pdf/DirenislerdeKirmanc%5B1%5D.pdf>

⁷Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmanckî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005, s. 18

tutulduğundan dolayı özellikle yabancılar tarafından bu ad tercih edilmektedir.

Doğrusu, bu gruba ait olanların çoğunluğu kendileri için daha çok **Kırd** ve **Kırmanc** adlarını kullanmıştır. Örneğin, bu lehçeyi konuşan Alevi Kürtlerin hemen hemen tümü kendileri için **Kırmanc**, konuştukları lehçe için **Kırmanc**, genel toplumlari için de **Kırmanc**, konuştukları lehçe için **Kırd**, konuştukları lehçe için **Kırd** yada **Kırdki**, genel toplumlari için de **Kırdane** adını kullanmaktalar. Kendilerini Dımili olarak adlandıranların ise Kürdistan'ın genelinde bir çok yerde Kurmancca lehçesiyle konuşmaktalar. Kimi kaynaklar Dımili Kürtlerinin Kurmanc Kürtleri olduğunu işaret etmekte. Örneğin, M. Reza Hamzeh'ee şöyle diyor: “*K. R. Cama Oriental Institute of Bombay'e ait bu kitap, 'Tarix-e keşaf' adında olup Huseyn Xan Donboli'nin oğlu Teymur Paşa tarafından yazılmıştır. Bu temel olarak Donboli Kürtlerinin çok erken dönemlerinden başlayan tarihleri hakkındadır. Müsveddenin 267'inci sayfasında **Donboliler Kurmanc Kürtleri olarak tanımlanmışlardır. Müsvedde, sayfa 273, satır 9'da, Hicri 1265 (1849) olarak tarihlendirilmiştir.***” (8)

Bu her dört isimden **Kırd** ve **Kırmanc** sözcükleri etnik adlar olması konusunda herhangi bir kuşku duyulmazken **Dımili/Dumbılı/Domboli** ve **Zaza** adları, büyük bir ihtimalle ya aşiret yada yer veya kişi adlarıdır. Örneğin, yukarıda andığımız M. Reza Hamzeh'ee'nin kitabının bir yerinde şöyle denmektedir: “... Yukarıda anılan belgelere ek olarak Horamdiniler, ikisine de **Zaz denen iki birleşik bölge konumundaki Zazayn'da** yoğunlaşmışlardı. Bunlar muhtemelen Hemedan ve Isfahan arasında bulunan Loristan dağlarıydı.”⁹ Görüldüğü gibi, burada **Zaz** veya **Zazayn** sözcükleri yer adıdır.

---

⁸M. Reza Hamzeh'ee, Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme, İngilizceden Çeviren: Engin Öpengin, Avesta, İstanbul, 2009, s. 62

⁹ age, s. 98, 76 nolu dipnot

Ünlü tarihçi Yakut el-Hemevi (1168-1229) eseri *Mucemul Buldan*'da Kürt aşiretlerinden söz ederken, şöyle diyor: “[Kürtlerin] kaleleri çok güçlüdür. Beşnewî, Bohtî ve Zewazların kaleleri birleşiktir, Dımili aşiretinden olanlar ise, daha çok yüksek dağlık kesimlerde yaşamaktalar.”¹⁰ Öte yandan, Kürtler arasında, daha doğrusu Kürdistan coğrafyasında, Zaza veya Dımil adlarına izafeten oluşan bir toprak parçası adlandırması da yoktur. Örneğin Kürdistan'da, **Behdînan, Botan, Soran, Kirmanşan, Senendej, Lekîstan, Lurîstan, Hewraman** gibi yer veya bölge adları olmasına rağmen, Zazaistan sözcüğü yeni türetilmiş bir sözcük olarak piyasaya sokulmak istendi.

İnanç Açısından

Alevi inancına ait Zazalar epey kalabalık olmalarına rağmen Sünni inancına ait olanlar daha fazladır.

Genelde kendilerini **Kırd**, konuştukları lehçeyi de **Kırdki** olarak adlandıran Sünni grup, Bitlis ilinin Mutki ilçesinden başlayarak kuzeybatıya doğru Adıyaman ilinin Gerger ilçesine kadar uzanan alanda meskundurlar. Çoğunluk olarak kendilerini **Kırmanc**, konuştukları lehçeyi de **Kırmanccki** olarak adlandıran Alevi inancına mensup olanlar da, Muş ilinin Varto ilçesinden başlayarak, Dêrsim bölgesini içine alacak şekilde, Erzincan-Sivas civarında, Koçgiri bölgesine kadar uzanan coğrafyada yerleşiktir.¹¹

---

¹⁰Yakuti, *Mucemul-Buldan*, Mısır Baskısı, Cild 4, s. 415, Aktaran: Yekta Lezgîn & Roşan Lezgîn “Vanê ‘Şaîrî Sey Ecacê Pêlê Behran a...’ Ê Mî, Ez Anî Nîya”, *Vate: Kovara Kulturî*, Nr. 16, Stockholm, Zimistan-2000, s. 49

¹¹ Malmîsanij, *Kırd, Kırmanc, Dımili veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, İstanbul 1996

- Malmîsanij, “Destpêka Edebîyata Kırmancî (Zazakî)”, *Gotarên Konferansa Edebîyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê*, İstanbul 2004, s. 39-43

- Çem, Munzur, *Kırmança (Zazaca) Konuşan Kürtler Ve 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerinde Rollerini*, <http://www.gelawej.org/pdf/DirenislerdeKirmanc%5B1%5D.pdf>

Dil

Zazaca lehçesi, Kürtçenin diğer lehçelerine oranla kadim dillerin özelliklerini kendinde daha fazla koruyagelmıştır. Örneğin, Zazacada bütün sözcükler yalın halde bile eril, dişil ve çoğul özelliktedir. Sıfat ve fiil çekimlerinde de bu özellik böyledir.

İstisnalar hariç, genel olarak, dişil sözcükler yalın halde “-e” takısını, çoğul sözcükler de “-î” takısını alır. Örneğin, Türkçe de “buzağı” anlamındaki “golik” sözcüğünün eril (e), dişil (d) ve çoğul (ç) hali şu şekilde yazılır:

Golik (e)

Golike (d)

Golikî (ç)

Bu özellik Kürtçenin Goranî (Hewramî) lehçesinde de böyledir. Ancak Kurmancca lehçesinde, yukarıdaki sözcük (golik) aynı formda söylenmesine rağmen, yalın halde değil de cümle içerisinde kullanıldıktan sonra eril, dişil ve çoğul hallerini gösterir. İşte bu tür özellikler, kadim dillerde vardı. Gittikçe işlenen dillerde, bu tür özellikler, yani eril-dişil özelliği ortadan kalkmaktadır.

Kürtçenin bütün lehçelerindeki sözcüklerin kökeni konusunda şimdiye kadar etraflıca karşılaştırmalı bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Yine, Kürtçenin bütün lehçelerini kapsayan ortak temel bir sözlük de hazırlanmamıştır. Ancak yapılan halihazırdaki çalışmalara bakıldığında, Zazaca lehçesinde bulunan sözcükler ile diğer Kürtçe lehçelerinde bulunan sözcükler, kaba bir gözlemlerle % 70-80 civarında aynı köke sahip oldukları görülmektedir. Öte yandan, aynı lehçeye ait bir bölgede bulunan % 15-20 civarında sözcük diğer bir bölgede olmayabiliyor veya farklı olabiliyor. Sözgelimi, Zazaca lehçesinde Türkçede “burun” sözcüğü anlamında farklı bölgelerde, farklı kökenden gelen, örneğin, “pîrnikî”, “vinî”, “zincî” ve “kepuge” gibi sözcükler vardır.¹²

---

¹²Vate Çalışma Grubu, Türkçe-Kirmancca (Zazaca) Sözlük, 3. Genişletilmiş Baskı, Vate Yayınları, İstanbul, 2009, s. 8-9

Kürtçe lehçelerinde sözcük formları açısından farklılıklar olmasına rağmen temel sistemler ve gramatik özellikler açısından Kurmanca ve Zazaca birbirlerine çok yakındır. Fakat her iki lehçe de uzun yıllar yasaklı olmasından, eğitim ve öğretim dili olarak kullanılmamasından dolayı bu lehçeleri konuşanlar kimi zaman birbirini anlamakta, özellikle Kurmancların Zazaca lehçesini anlamakta zorlandıkları doğrudur. Bu durum, sadece Kurmanclar ve Zazalar arasında olmuyor. Örneğin, Dêrsim ağzını konuşan Zaza Kürtleri ile Bingöl veya Diyarbakır ağzını konuşan Zaza Kürtleri için de aynı durum söz konusudur. Öte yandan, örneğin, Malatya Kurmancları ile Cizre Kurmancları da birbirini anlayamamaktadır. Ancak, gitgide yazınsal alanda lehçeler standartlaştıkça, basında kullanıldıkça, öncelikle okur-yazar kesim arasında, anlamama sorunu tamamen ortadan kalkmazsa bile gittikçe hafiflemektedir. Örneğin, son yıllarda artan televizyon yayınları neticesinde yaygın olarak kullanılan Soranî lehçesi artık Kurmanc ve Zaza Kürtlerinin büyük bir kesimi tarafından anlaşılmalıdır.

Kimi Zazacılık yapan kesimler, yasaklı konumundan dolayı, dilin ıslah edilmemiş, standartlaştırılmamış olmasından kaynaklanan bu durumunu göz ardı ederek, aslında, her iki lehçeyi konuşan kesimlerin birbirini rahat bir şekilde anlayamamalarını bir nevi suistimal ederek, iki lehçenin farklı diller olduğunu, dolayısıyla, Zazaların Kürt olmadığını Türkçe olarak yazdıkları yazılarla iddia etmeye çalışmaktalar.

Yazı Dili ve Edebi Faaliyetler

Kırmanca'da (Zazaca) bilinen en eski birkaç metin, Peter İvanoviç Lerch'in 1857 yılında Petersburg'da yayınlanan kitabında mevcuttur. Kırım Savaşı'nda Çarlık Rus Ordusu'nun eline esir olarak düşen Osmanlı Ordusu askerleri arasında Kürtler de vardır. Adı geçen metinler Peter İvanoviç Lerch tarafından esir düşen bir kısım

Kürt askerlerin ağzından derlenmiştir.¹³

Zaza Kürtleri tarafından yazılmış ilk metin ise, bir zamanlar Lice Müftüsü olan Ehmedê Xasî'ye (1867-1951) aittir. Manzum bir eser olan **Mewlûdê Kirdî** adlı bu eser 1899 yılında Diyarbakir'de Litoğrafya Matbaası'nda 400 nüshası resmi ruhsatla yayımlanmıştır.¹⁴ Büyük bir ihtimalle modern bir matbaada yayınlanan ilk Kürtçe kitaptır bu.

Diğer bir manzum eser ise, Siverek müftülüğünü yapan Osman Efendîyo Babij'e (Osman Esad Efendi) (1852-1929) aittir. 1906 yılında yazılan bu eser, 1933 yılında Celadet Alî Bedirxan (1893-1951) tarafından Şam'da yayımlanmıştır.¹⁵

Türkiye'de Kürtçe üzerinde uygulanan katı baskı ve yasaklardan dolayı bu ilk iki iptidaî metinden sonra çok uzun bir süre her-

---

¹³ Malmîsanij, "Arêkerdax: Peter Îvanovîc Lerch, "Qewxê Nêrib û Sîwanî"" Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, No: 3, Paris, Sibat-1985, s. 109-111

- Malmîsanij, "Arêkerdax: Peter Îvanovîc Lerch, "Qewxê Nêrib û Hênî"" Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, No: 5, Paris, Gulan-1986, s. 88-91

- Malmîsanij, "Arêkerdax: Peter Îvanovîc Lerch, "Çend Tekstê Dimilkî (Zazakî)" Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, No: 6, Paris, Tebax-1987, s. 69-79

- Malmîsanij, Ondokuzuncu Yüzyılda Kird (Zaza) Aşiretleri Arasındaki Çatışmalar, Studia Kurdica, No: 1-3, Paris, Nisan-1985, s. 72,

Aktaran: Espar, J. Îhsan "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" Zend: Kovara Lêkolînî, No: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, Payîz-1996, s. 44-48

¹⁴ Malmîsanij, Ehmedê Xasî, "Mewlidê Nebî", Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, No: 4, Êlon-1985, Parîs, s. 75-97, Aktaran: Espar, J. Îhsan "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" Zend: Kovara Lêkolînî, No: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, Payîz 1996, s. 44-48

Xasî, Ehmed, Mewlûdê Nebî, (Transkirîbekerdox: Mihanî Licokic), Weşanxaneyê Firat, İstanbul, 1994

¹⁵ Babij, Usman Efendî, Bîyîşa Pêxemberî, Kitabxana Hawarê, No. 4, 1933, Şam - Bedirxan, Celadet "Zarê Dumilî û Mewlûda 'Usman Efenedî" Hawar, Hej: 23, Şam, 16 tîrmeh 1933 (Cilda yekem a Hawarê, Weşanên Nûdem), s. 603-608

- Malmîsanij, Bedirxan, Celadet, "Zarê Dimilî û Mewlida Usman Efendî", Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, Hejmar: 2, Gulan-1985 Parîs, r. 10, Aktaran: Espar, J. Îhsan "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" Zend: Kovara Lêkolînî, Hejmar: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, Payîz-1996, s. 44-48

hangi bir yazılı çalışma olmamıştır. Zaza Kürtlerinin sadece Türkiye sınırları içerisinde yaşadıklarından dolayı, başka bir yerde de Zazaca Kürtçesiyle yazılmamıştır.

1970'li yılların son dönemlerinde Kürtler arasında yeni okuyucu bir kitlenin oluşmasıyla ve aynı zamanda Kürtlerde yeni bir Kürt siyasi bilinçlenmesinin oluşması neticesinde, Kurmanca lehçesiyle birlikte Zazaca lehçesi de 1931 yılında Celadet Alî Bedirxan, Hemzeyê Miksî, Şam Kürtlerinden Musa Beg ve Ekrem Cemilpaşa'dan oluşan bir komisyonun kabul ettiği Latin Kürt alfabesiyle¹⁶ yazılmaya başlanmıştır. İlk modern Zazaca metinler Kürt dilbilimci, araştırmacı yazar Mehemed Malmîsanij tarafından 1979 yılında yayına başlayan ve Türkiye'de sadece 3 sayısı yayımlanmış olan *Tîrêj* dergisinde yayımlanmıştır.

Çok kısa bir süre sonra, henüz kitleler tarafından pek duyulmamış, daha yeni yeni oluşmaya başlanan Kürtçe (Kurmanca ve Zazaca) yazınsal faaliyetlerin üzerinden 12 Eylül 1980 askeri cuntası silindir gibi geçecektir. Ancak Avrupa'ya kaçmayı başaran bir kısım Kürt aydını, Kürtçe yazınsal faaliyetlerini, görece daha rahat bir ortamda sürdürmeye devam ettiler. Bu süreçte Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, yoğunluklu olarak İsveç ve Fransa'da dergiler, kitaplar yayımlandı. Kurulan Kürt Enstitülerinde dilin standartlaştırma çalışmaları hızla gelişmeye başladı. Aynı dönemde, Mehemed Malmîsanij tarafından hazırlanan ilk Türkçe-Zazaca sözlük 1987 yılında yayımlanarak Kürtçe yazınsal çalışmalar arasında yerini aldı.

Çok ilginçtir, tam bu dönemlerde, yani, Soranî, Kurmancî ve Zazakî lehçelerinin yazınsal alanda yakınlaşmaya, gelişmeye, standartlaşmaya başladığı dönemde, ilk kez Zazaların Kürt olmadığı sesleri de Ankara'da ve daha sonra İsveç'te görünmeye başladı. Daha sonraları da Almanya'da devam edildi. Önceleri, sadece Za-

---

¹⁶ Silopi, Zınar, Doza Kürdüstan, s. 164, Aktaran: Malmîsanij, Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 240

zaların Kürt olmadığı teması işlendi. Aslında, “Kürt” adlandırması sadece diğer bir Kürt grubu olan Kurmanclar için ayrıldı. Böylece Zaza grubu ayrı bir toplumsal kategori olarak adlandırılmaya başlandı. Halen de böyle **bir hile üzerinden** bu tür iddialar yürütülmeye çalışılmaktadır.

Oysa Kurmancî lehçesi tek başına “Kürtçe” olmadığı gibi elbette Zazakî lehçesi de Kurmancî lehçesinin bir alt şivesi değildir. Yani, tabii ki Zazakî, lehçenin lehçesi değildir. Tıpkı Kurmancî, Soranî, Goranî ve Lurî gibi Zazakî da Kürtçenin şahsiyet sahibi güçlü bir şubesidir. Kurmancî ve Soranî, Kurmancî ve Goranî yada Lurî arasında nasıl farklar varsa, aynı şekilde, Kurmancî ve Zazakî arasında da kimi dilsel farklar vardır. Bu tür lehçesel farklar son derece doğal ve makul farklardır. İşte kimi zaman, bu normal derecedeki farkları çarpıtarak Zazaların Kürt olmadığı, daha sonra da Türk olduğu propagandası yapılıyor. Oysaki böylesi ciddi bir iddiayı ileri sürmek için, birbirini tam olarak tamamlayacak şekilde, tartışma götürmeyecek filolojik, antropolojik ve arkeolojik deliller olmalıdır.

Standartlaştırma Çalışmaları

Diğer Kürtçe lehçelerinde nasıl çeşitli farklı ağızlar varsa Zazakî lehçesinde de çeşitli farklı ağızlar vardır. Ama genel bir bakışla Zazakî lehçesini iki büyük ağza ayırmak mümkündür. Bunlar:

1.Dêrsim ağzı

2.Dêrsim dışı ağzı

Dersim ağzını, Alevi inancına mensup olanlar konuşur, diğer ağzı ise, genelde Sünni inancına mensup olanlar konuşur denilebilir. Eğer ağız açısından biraz daha yakından bakılırsa, köyden köye, hatta evden eve bile değişen ağızlar vardır. Kürtçenin diğer lehçelerinde de durum bundan farklı değildir. Bu durum, henüz yazı dili olmamış, kodlanmamış, ıslah çalışmalarına tabi tutulmamış, standardize edilmemiş bütün dillerde böyledir. Bu, bütün diller için

doğal bir durumdur ama çok uzun süre, yüz yıla yakın bir süre, ege-
men ulusların katı baskıcı, yok edici uygulamalarına maruz kalan,
geriletilen Kürtçede ağır bir şekilde yaşanmaktadır. Son yirmi yıllık
süreçte Kürtçe (Kurmancî ve Zazakî) yazan yazarların hemen-
hemen tümü, yazarken, yazım pratiği sürecinde bir nevi doğal stan-
dartaştırma çabası içindedir aynı zamanda.

Devletin katı baskıcı, yok edici politikalarından dolayı Kürtçenin
Zazakî lehçesini standartlaştırma çalışmalarına, sürgünde çok geç
bir dönemde başlandı. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde sürgünde ya-
şayan bir grup Kürt aydını, 1996 yılında İsveç'te toplandı. Kendile-
rini "**Vate Çalışma Grubu**" olarak adlandırarak çalışmalara
başlayan bu grup, bir yıl sonra **Vate**¹⁷ adında bir dergi de yayınlama-
ya başladı.

Vate Çalışma Grubu, 1996 yılından bu yana sürdürdüğü top-
lantılara Kuzey Kürdistan'ın Zazaca lehçesi konuşulan bölgesinin
farklı il ve ilçelerinden, örneğin, Bingöl (Çewlîg), Erzincan (Erzin-
gan), Hani (Hêni), Karakoçan (Depe), Lice (Licê), Mutki (Motkan),
Palu (Pali), Pîran (Dicle), Siverek (Sêwregi), Solhan (Bongilan),
Tunceli (Dêrsim) ve Varto (Gimjim) yörelerinden olan ve bu lehçe-
nin farklı ağızlarını konuşan birçok Kürt aydını şimdiye kadar bu ça-
lışmaya iştirak etti.¹⁸ Kürtçenin bütün lehçelerini eşit seviyede
gören, her lehçenin önce kendi içinde standartlaşmasını savunan
ve tüm lehçelere aynı imkanların tanınmasını isteyen **Vate Çalışma
Grubu** üyeleri, kendi imkanlarıyla yürüttükleri çalışmaları sürecinde
Zazaca lehçesinin gramer kuralları tespit edilerek "**Rastnuştîşê
Kirmanckî (Zazakî)**" adlı bir imla kılavuzu, ayrıca şimdiye kadar üç
kez genişleterek yayımlanmış "**Türkçe-Kirmancca (Zazaca) Sö-
lük**" ve "**Kirmancca (Zazaca)-Türkçe Sözlük**" yayımlandı.

Bir nevi gönüllü idealistler topluluğu olan Vate Çalışma Grubu

---

¹⁷ http://www.zazaki.net/html_page.php?page=vate

¹⁸ Vate Çalışma Grubu, Türkçe-Kirmancca (Zazaca) Sözlük, 3. Genişletilmiş
Baskı, Vate Yayınları, İstanbul, 2009, s. 5-6

üyeleri, imkanlar dahilinde yılda bir veya iki kez toplanmaktadır. Her seferinde, birkaç gramer kuralı tespit edilerek sonuca bağlandıktan sonra, bir önceki toplantıda belirledikleri ve hazırlıklarını yaptıkları bir tema çerçevesinde, örneğin, meslek adları teması çerçevesinde, 4-5 gün süren tartışmalar neticesinde tek tek adlar ve kavramlar tercih edilip kodlanmaktadır. Böylece Zazakî lehçesi yazılım faaliyeti önündeki engellerin çoğu aşılmış, standartlaşmaya doğru evrilen bir yazı dili haline gelmiştir. Vate Çalışma Grubu içerisinde çalışanların çoğu, aynı zamanda sürekli yazan, birkaç kitabı yayınlanmış, dil ve edebiyat alanında belli bir birikim ve filolojik bilgiye sahip, Kürtçe lehçelerini ve özellikle komşu halklarının dilleri olmak üzere, en az birkaç dil bilen kişilerdir. Grup üyeleri, yazıların ve kitapların redakte edilmesinde, dergi veya kitapların basımı ve dağıtımında, bir nevi dayanışma ve işbirliği içerisinde, birbiriyle sürekli diyalog içindeler.

İşte bütün bu çalışmalar neticesinde, UNESCO'nun kaybolmakla yüz yüze olan diller listesindeki Zazakî lehçesi¹⁹ bir nevi kefeni yırtma durumunu yaşamaktadır. Kürt aydınlarının çok kısa bir sürede, kendi kısıtlı imkanlarıyla, alın terleriyle, fedakar, özverili çabalarıyla elde ettikleri böylesi göz kamaştırıcı başarıları karşısında, “Zazalar Kürt değil” veya “Zazalar Türktür” propagandası da adeta simetrik bir şekilde, bir nevi sabotajcı manipülasyonlar halinde gelişmektedir.

Yayınlar

Mikdat Mithat Bedirxan tarafından yayınlanan ilk Kürtçe gazete olan **Kurdistan** (1898-1909) hariç Kuzey Kürdistan Kürtlerinin çıkardığı hemen hemen bütün süreli yayınlarda Kurmancî Kürtçesi-

---

¹⁹ UNESCO'nun 21 Şubat 2009 Dünya Anadili Günü dolayısıyla yayınladığı rapor

nin yayında Zazakî Kürtçesi de yer almıştır. Mutlaka başka yayınlarda da vardır ama tespit edebildiğim kadarıyla şu yayınlarda Zazakî yazılar yer almıştır:

Hawar (1932-1943), **Roja Newê** (1963), **Roja Welat** (1977), **Tîrêj** (1979-1981), **Armanc** (1979-1997), **Berbang** (1981-), **Hêvî** (1983-1992), **Rojname** (1991), **Nûbihar** (1991-), **Nûdem** (1992-2001), **Azadî** (1992-1993), **Medya Güneşi** (1992-1995), **Welat** (1992-1994), **Dengê Azadî** (1994), **Jiyana Nû** (1994-1995), **Çira** (1995-2000), **Ronahî** (1995-1996), **Welatê Me** (1995), **Azadîya Welat** (1996-), **Hêvî** (1996-1999), **Nû Roj** (1996), **Vate** (1997), **Jiyana Rewşen** (1997), **Pêşe Roj** (1997), **Roja Teze** (1999-2000), **Munzur Haber** (2003-2006), **Tîroj** (2003-), **Kovara W** (2004-2006), **Newede Dêrsim** (2009-), **Rûdaw** (2009)

Bunlardan ilk sayısı 1997 yazında yayınlanan **Vate** dergisi, saf Zazakî Kürtçesiyledir. Önceleri sadece Avrupa'da yayımlandı ama daha sonra, Türkiye'de baskı ortamının yumuşamaya başlamasıyla İstanbul'da ikinci baskıları yapıldı. Ancak 20. sayıdan itibaren tamamen İstanbul'da yayımlanmaya başladı. Vate Çalışma Grubu çalışmaları doğrultusunda İstanbul'da, 2003 yılında **Vate Yayınevi** açıldı. Yine, 20 Ağustos 2009'da yayın hayatına başlayan İnternet Sitesi **Zazakî.Net**'i de bu çalışmalar çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bunların dışında, kendini sadece Zaza gören yayınladıkları dergiler vardır.

Başlangıçtan günümüze Zazaca lehçesinde roman, öykü, şiir, sözlük, folklorik derleme, çocuk kitapları vs. bir çok temada toplam 170'ten fazla kitap yayımlanmıştır. Özellikle Vate Çalışma Grubu ekseninde, gündün güne Zazaca lehçesinde bir izler çevre oluşmakta, yeni yazarlar yetişmektedir.

Radyo ve televizyon kanallarında, çok az da olsa, Zazaca lehçesinde programlar yapılmaktadır. Aslında radyo ve televizyon kanallarında Zazaca programların yetersizliği bir nevi kadro yetersizliğinden kaynaklandığı ortadadır.

Sonuç

Kuşkusuz Kürtlerde genel olarak Kurmanc grubunun nüfusu ezici çoğunluktadır. Türkiye sınırları içerisinde de Kurmanc Kürtlerinin nüfusu Zaza Kürtlere göre dörtte veya beşte üçten daha fazladır. Kurmanc Kürtleri bir çok alanda, özellikle yazı dilinin kullanımı konusunda, kalabalık bir kadroya sahiptirler. Fakat Zaza Kürtleri de, son 10-15 yıllık süre içinde, özellikle yazılı dilin kullanımı alanında, artık yetkin kadrolara sahiptir.

Sonuç olarak, eğer bugün Kürtçe için herhangi bir imkan tanırsa, Türkiye'de konuşulan her iki Kürtçe lehçesi, yani Kurmancca ve Zazaca lehçeleri bu imkanlardan nüfusları oranında yararlanmalıdır. Örneğin, Kurmancca lehçesinin konuşulduğu il, ilçe, belde ve köylerde eğitim ve öğretim Kurmancca lehçesiyle, Zazaca lehçesinin konuşulduğu il, ilçe, belde ve köylerde ise Zazaca lehçesiyle eğitim ve öğretim yapılmalıdır. Ancak her iki lehçede de, Kürtçenin diğer lehçelerinin, hiç olmazsa, komşu lehçenin gramer kuralları öğretilmelidir. Bu şekilde, lehçeler yaşama fırsatına sahip olurken, gittikçe, lehçeler arası anlaşamama durumu da ortadan kalkmış olacaktır.

KAYNAKLAR:

- Babij, Usman Efendî, Bîyîşa Pêxemberî, Kitabxana Hawarê, No: 4, Şam 1933
- Grûba Xebate ya Vateyî, Rastnuştîşê Kirmanckî, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2005
- Hawar: No: 23, 16 Temmuz 1933 Şam
- Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, No: 3, Paris, Şubat 1985
- Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, No: 4, Paris, Eylül 1985
- Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, No: 5, Paris, Mayıs 1986
- Hêvî: Kovara Çandîya Giştî, No: 6, Paris, Ağustos 1987
- M. Reza Hamzeh'ee, Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati Üzerine Sosyolojik Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme, İngilizceden Çeviren: Engin Öpengin, Avesta, İstanbul 2009
- Malmîsanij, "Destpêka Edebîyata Kirmanckî (Zazakî)", Gotarên Konferansa Edebiyata Rojhilata Navîn û Pirçandiyê, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2004
- Malmîsanij, Diyarbekirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği, Avesta Yayınları, İstanbul 2004
- Malmîsanij, Kırd, Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri, Deng Yayınları, İstanbul 1996
- Silopi, Zınar, Doza Kürdüstan
- Studia Kurdica: No: 1-3, Paris, Nisan 1985
- UNESCO'nun 21 Şubat 2009 Dünya Anadili Günü dolayısıyla yayınladığı rapor
- Vate Çalışma Grubu, Rastnuştîşê Kirmanckî, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2005
- Vate Çalışma Grubu, Türkçe-Kırmancca (Zazaca) Sözlük, 3. Genişletilmiş Baskı, Vate Yayınları, İstanbul 2009
- Vate: Kovara Kulturî, Nr. 16, Stockholm, Kış 2000
- Xasî, Ehmed, Mewlûdê Nebî, (Transkirîbekerdox: Mihanî Licokic), Fırat Yayınları, İstanbul 1994
- Zend: Kovara Lêkolînî, No: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, Sonbahar 1996
- www.gelawej.org
- www.netkurd.com
- www.zazaki.net